930.85(=163.3)
прегледен труд

ИСТОРИСКИ И КУЛТУРНИ АСПЕКТИ НА МАКЕДОНСКАТА ЕМАНЦИПАЦИЈА НА БАЛКАНОТ

д-р Стефан Влахов-Мицов

Софија, Бугарија

клучни зборови: македонска еманципација, космополитизам, идентитет
key words: Macedonian emancipation, cosmopolitism, identity

Борбата за македонска еманципација трае повеќе од две илјади години. Може да се каже дека таа ја опфаќа скоро целата македонска историја и сѐ уште е незавршена. Во шега, таа е необичен доказ дека постои преродба, затоа што се врти во круг слично на душата која, според источните мудреци, се преродува сé додека не ги отстрани недостатоците.

Зошто е толку долга оваа борба?

Од една страна, оваа борба е долга заради спецификата на Балканот низ чија територија поминувале и останувале многу етноси, но од друга страна, заради македонскиот космополитизам којшто го одликува овој народ. Космополитизмот е иднината на човештвото, но е непогоден фактор во досегашната човекова историја, заснована врз егоизмот и прагматизмот. Освен тоа, границата меѓу космополитизмот и нихилизмот е многу тенка. Основен проблем на македонската еманципација е фактот дека истата се одвивала во сите можни правци: етнички, политички, јазични, културни и други, но не истовремено.

Во антиката, целта на македонската еманципација била разграничување на Македонците, пред сé, од Елините (Грците). До времето на Александар Македонски тоа разграничување било двостран процес. Воедно, Елините ги сметале Македонците за странци варвари согласно филипиките на Демостен. Всушност, Елините исто како другите балкански етноси, Тракијци и Илири, немале чувство за национална заедница. За разлика од нив, Македонците се осознавале како одделна нација, што покажува дека еманципацијата кај нив била понапредна. Оваа еманципација не е само етничка туку е и врз културна основа, како што истакнува американскиот професор Андрју Барух Вахтел во *Балканот во светската историја*.

Потврда за македонската еманципација е и неуспешниот обид на еден од претходниците на Александар Македонски, Александар I „ФилЕлин“, кој си измислил елинско потекло за да учествува на Олимписките игри. Неговите шпекулации се побиени од голем број антички автори /Апиан, Страбон, Павсаниј/ како и од понови автори /Г. Кацаров, Б. Борза, Костопулос/. Тоа што нај-

многу успеал да постигне Александар I, е да го добие прекарот „ФилЕлин“, што означува „пријател на Елините“, а со тоа биле отфрлени неговите претензии.

Според Александар Македонски, македонската еманципација била најефикасна во надминувањето на етничкото спротивставување и во декларирањето на своевидно културно светско ниво. Оттаму, најтрајниот и највпечатлив диференцијален белег не се разликите меѓу грчкиот и македонскиот јазик, туку една трајна специфика на македонската култура, токму македонскиот космополитизам кој самиот по себе достатно посочува дека е бесмислен секаков спор околу тоа дали античките Македонци се Грци. Не материјалните нешта, туку духот најјасно и најсигурно ги посочува културните разлики. Ако Александар Македонски бил ортодоксен националист, тој би ја уништил целата политичка елита на Персија за неговите потомци да можат мирно да раководат со окупираните територии.

Практиката на космополитизмот е одлика на античките Македонци и пред и по Александар. Но овој македонскиот владетел знаел дека вистинската бесмртност не се заклучува во совладување на географски, туку на духовни територии. Границите се менуваат, а остануваат само идеите и пораките кон иднината. А што прават наследниците на Александар? Го трансформираат проектот за културна, етничка и политичка синтеза меѓу Истокот и Западот во неколку локални, целосно политички проекти. И сè повеќе се маргинализираат, а етничката припадност на македонскиот раководен врв постанува сè понејасна. Истиот процес се одвивал и во самата македонска држава на Балканот, по потпаѓањето под управата на Рим. Во овој случај, голема улога имале освојувачите кои Македонија ја поделиле на неколку провинции со забрана за контакт помеѓу истите. Овој е патот на распаѓање на чувството за народност до локално, регионално чувство. Од оваа причина денес Грците бараат „географска определба” за македонската држава.

И покрај стремежот на Римјаните да ја уништат македонската самосвест за да управуваат полесно со окупираните територии, Македонците го зачувуваат својот идентитет и во Римската, а и во подоцнежната Византиска империја. Доказ за тоа се бројните историски евиденции, културни споменици, надгробни плочи и др. Западноевропските историчари во минатото погрешно ја нарекувале цивилизацијата врз територијата на Александровата македонска империја -„Елиниска“, идентификувајќи ја со Грците. Всушност, содржината на т.н. елинизам ги опфаќа културите на Грците, Македонците, Тракијците и Илирите. Суштината на „елинизмот” е македонизмот, македонскиот космополитизам. Без македонската империја грчките достигнувања во материјалната и духовна култура би останале растурени во множеството од грчки полиси. Покрај тоа, многу еминентни учени и истражувачи, често идентификувани како Грци, се докажало дека не се од грчко потекло. Ученикот на Питагор, Залмокс бил Хет, гласографот Америј – Македонец, во вените на Тукидит течела тракиска крв, таткото на историјата Херодот бил Кариец, историчарот Манетон Египќанец, филозофот Филон Евреин итн.

Космополитизмот е карактеристичен белег на Македонците и во римската и во византиската империја. Токму цивилизациската духовна синтеза, содржана во македонскиот космополитизам е причината што Македонија станува еден од првите христијански центри. Значајно е што апостол Павле ја започнал пропагандата на христијанството во земјите кои династијата на Се-

левкидите ги владеела пред господството на Рим. Оваа династија се појавила во 312 година пр.Хр., од лозата на генералот на Александар Македонски, Селевк **I** Никатор и постоела сé до 63 г. пр.Хр.. Причината, апостол Павле да проповеда во овие области, била сочуваниот дух на македонизмот. Не се случајни легендите дека пред апостол Павле и самиот Исус Христос се среќавал со Македонци, а света Богородица ја посетила Македонија по распнувањето на синот Божји на крстот. Делата и пораките на апостол Павле во Новиот Завет на Библијата се категорични докази за разликата меѓу македонскиот космополитизам и грчкиот етноцентризам. Блискоста меѓу македонизмот и христијанството е сочувана и во Византиската империја. Најпознатиот претставник на првата македонска династија бил императорот Јустинијан, роден во село Таврисион, близу до Скупи (денешно Скопје). Неговите активности се синтеза од македонски космополитизам и силен христијански дух. Од една страна, императорот Јустинијан имал за цел да ја обнови некогашната Римска империја, а од друга, да го надмине конфликтот меѓу западната и источната црква. Од оваа причина, го затвора универзитетот во Атина, во кој професорите биле против единството на христијанството. И обратно – близу до местото во кое бил роден, изградува нов град, Јустинијана Прима, и го прави центар на префектурата Илирик, наместо во Солун. Македонскиот космополитизам е карактеристичен белег и на втората македонска династија во Византија, чијшто основач бил Василиј I Македонец. Не е случјно што почетокот на неговото владеење е врв во активноста на светите браќа Кирил и Методиј, кои покрај тоа што ја создале словенската писменост биле и активни пропагатори на христијанството и борци за неговата чистота. Подоцна, учениците на Кирил и Методиј го прошируваат својот идеен плурализам (космополитизам) во социјален контекст. Климент Охридски го создал во Охрид првиот словенски универзитет, во кој учеле 3 500 ученици, од различни социјални слоеви. Македонскиот космополитизам го раѓа и богомилството, кое, по Македонија, го опфаќа целиот Балкан и се шири сé до Западна Европа.

И во средните векови, борбата за македонска еманципација има политички и јазично-културни, како и социјални димензии. Во 6-7 век, македонските Словени, обединети во сојузи со наслов „Славинии" се обидувале да основаат своја држава. Во 773 г., бугарскиот хан Телериг праќа 12-илјадна војска за да ја ограби Берзитија и да ги всели во бугарската држава жителите на тоа словенско племе од централна Македонија. Уште во 1975 г., во својата *Историја на Бугарите,* чешкиот историчар Константин Иречек (подоцна министер во бугарското кнежевство) пишува дека Самуиловата држава била конгломерат од наследни кнежевства, родени од потомците на словенските кнезови, кои уште во 7 век го опсадиле Солун. Историчарот заклучува дека татковото на комитопулите „бил глава на најсилното колено македонски Словени т.е. на Брсјаците, кои во 676 г. го опсадиле Солун, во 774 г. се бореле против бугарскиот хан Цериг/Телериг д.м./, чиишто имиња и до денес се сочу-вани во областа околу горниот Вардар, во околината на Битола и на Преспанското езеро. Наследникот на старословенските обласни кнезови на Славинија бил прогласен за цар и макар што не можел да го симне Петра, му ги одзел Албанија, Македонија, Моравската област, Видин и Средец".

И бугарскиот историчар Марин Дринов, уште пред 150 години, изјавува дека по 963 година „денешна Македонија се одвои од царството на Петар и формира посебна држава, под управа на Самуил". Познатиот руски научник

Георгиј Острогорски, во неговиот капитален труд *Историја на византиската држава* уточнува за владетелот Самуил: „Реално, неговата македонска империја суштински се разликувала од некогашната империја на Бугарите. По својот состав и карактер тоа е нова, особена формација. Центарот на тежината се наоѓа целосно во западен и јужен правец, а Македонија, периферна област на некогашното старо бугарско царство, сега ја претставува неговата реална суштина“. Борбата за политичка еманципација на Македонците има три форми: претпочита потчинување на Византија, а не на бугарската држава; стремеж кон независна држава и во доцните средни векови, формирање на сепаративни кнежевства, независни од Бугарија, Србија и Византија. Одговорот на прашањето зошто Македонците ѝ давале предност на Византија, а не на Бугарија, може да се пронајде во одржливите контакти меѓу новодојдените македонски Словени и старото македонско население. Јасно е дека главниот антички македонски симбол – Сонцето, се претворил во дел од христијанска-та традиција. Култот кон Сонцето се открива во многу македонски цркви и манастири. Во таа смисла, континуитетот меѓу античките и средновековни Македонци е многу поочигледен отколку хипотетичната врска за која имаат претензии денешните Грци меѓу Византија и античките Грци. Да се присетиме дека токму „Ромеите”, во средните векови отфрлаат каква било врска со античките Грци.

Византиската империја е конгломерат од различни етноси и затоа во византиската историја има императори од сириско, исавриско, пафлагонско и др. потекло. Практично, фамилијата на Василиј Први Македонец е од ерменско потекло, но живееле во Македонија долго време и биле прифатени како Македонци. Смешни се денешните грчки претензии кои, од една страна го идентификуваат античкиот Елинизам, а од друга страна византизмот со Грција и Грците. Уште во антиката, грчкиот политичар Есхин правел разлика меѓу класичниот елинизам и древниот македонизам. А историчарот Теопомп тврдел дека управувањето на Филип Втори Македонски е почеток на нова цивилизација, непозната дотогаш. Византискиот император Василиј Втори останува во историјата како „Бугароубиец“, а оттука и шпекулациите на бугарските историчари дека Самуил бил бугарски владетел. Практично, претставник на македонската династија во Византија го уништува независното царство на Самуил. Можно ли е Македонци да војуваат со Македонци? Да се присетиме кога во времето на балканските и Првата светска војна, Македонците се тепаат еден со друг заради грчки, бугарски и српски интереси. Старите Македонци и македонските Словени живеат заедно на Балканот неколку векови пред Василиј Втори, во динамична средина заради обидите на Византија да си ги врати балканските територии. Родот на Самуил е од ерменско потекло, но живее во Македонија и во македонските традиции е впишан како македонската династија на Василиј Втори. Од формална гледна точка, Ерменец војува со Ерменец, но многу поважна е смислата на водената војна. Таа смисла станува јавна кога ги ослепуваат 15-те илјади војници на Самуил. Со актот на ослепувањето, Василиј Втори изразува тројна симболика. Од една страна, тој го третира однесувањето на Самуил како предавство према вкупниот ерменски корен. Од друга страна, предавството го засега прашањето за државноста. Василиј е Ерменец, но и претставник на македонската династија, т.е. Македонец.

Во Византија, старите и новите Македонци се дел од империјата. Друг дел од нив (во Македонија) се објект на совладување. Со своите дејствија за

независно царство, Самуил можел да ги освои не само земјите на Македонија туку и грчка територија со мешовито население. Од друга страна, Самуиловото предавство било поврзано со политичката и духовна ориентација на неговата држава кон Западот. Притоа, Византија била игнорирана и одмаздата на Василиј била жестока. Со прекарот „Бугароубиец“ тој се осветувал за повредите и за губитоците што во текот на два века ѝ се нанесувани на неговата династија од страна на Бугарија, која била совладана од неговиот претходник. Императорот не бил луд да се нарече „Ерменоубиец” или „Македоноубиец”, прво за да не ги увреди Ерменците и Македонците во Византија, и второ, за да го отфрли престапот со Самуиловите војници. По поразот на Самуиловото царство, неговите роднини се одведени во Константинопол, каде што градат исклучителни кариери. Тоа е уште еден доказ дека тие немале ништо општо со Бугарија ниту со Бугарите. Со припојувањето на Самуиловиот род, македонската императорска династија сакала да внуши дека македонизмот имал шанса само во границите на Византија. Но, независните македонски владетели во 13 и 14 век го демантирале тоа сфаќање.

Елементарно е прашањето зошто Самуил формално не ја прогласил својата држава за македонска. Одговорот е едноставен: за да не ѝ конкурира на управувачката македонска императорска династија во Византија. На ист начин, династијата на Асеневци, која владеела во Бугарија, по успешното востание против Византија, не прогласила влашка држава, туку ја обновила бугарската државна традиција, иако Асеневци се од влашко-куманско потекло. Во политиката, како и во економијата и во трговијата, делува истиот принцип. Полесно се објавува, пропагира и се продава веќе позната марка, а не некоја новосоздадена. Бугарската држава ја снемало од политичката карта релативно скоро - пред двесте години. Истовремено, на територијата на Јужна Молдова постоела т.н. Куманија. Ако Асеневци формирале куманска држава, тие би ја дуплирале веќе постоечката. Пред алтернативите: куманска држава, влашка држава или обновена Бугарија, Асеневци ја избрале третата варијанта. Влашко кнежевство на територијата на Северна Влахија се формира еден век подоцна. Но, Асеневци се гордееле со влашкото потекло, што е видно од писмата на Калојан до папата Инокентиј Трети. Тоа што Асеневци се реализирале преку бугарската државна традиција не ги ангажирало нивните сонародници и роднини. Според проф. Васил Златарски, планот на Добромир Хрс бил „по неговото зајакнување во Струмица и по битките со Ромеите за враќање на другите југозападни бугарски територии да формира јака македонска самостојна држава слична на таа на Петра и Асења.“ Роднините на Асеневци, Севастократор Стрез и деспот Алексиј Слав исто така решаваат да се претворат во алтернативи на бугарската држава, точно во Македонија, затоа што во тој момент македонското име продолжувало да е „конвертибилно” во цела Европа.

Проблемот на македонската еманципација се состои во тоа што македонските соседи активно ѝ се спротивставуваат. Кога им е потребно, тие се претставуваат за „Македонци” (на пример Грците), или за Словени (на пример Бугарите), со цел да ја уништат. Грците сакаат да го присвојат дури и македонскиот космополитизам, со кој немаат ништо општо. Од своја страна, средновековната бугарска држава не само што окупирала територии со македонско население туку ја презема како своја и словенската азбука. Бугарите не се Словени, но наместо да пишуваат како дотогаш со „цртички и пресеци”, усво-

јуваат туѓа писменост, а со тоа и симболот на македонската јазична еманципација. Пред тоа, во нивните официјални документи и писма, бугарските владетели ја користат грчката азбука. Богомилството, кое се појавило на територијата на Македонија, е исто така дел од македонската борба за еманципација. Не е случаен фактот што бугарските богомили биле умерени дуалисти (т.е. склони на колаборација со власта), додека македонските богомили биле крајни дуалисти, непомирливи противници на туѓата бугарска власт. Идејните разлики меѓу бугарските и македонските богомили добиваат народносни карактеристики. Тоа го забележал средновековниот каталонски писател Дуран де Хуска, кој во една своја творба од 1228-1229 г., напишал дека дел од западните богомили „им се потчинети на грчките еретици, други на Бугарите, а трети на Драговитите“. Почетокот на богомилството е точно во Драговитија, а богомилскиот космополитизам му е сроден на оној на античките Македонци.

За време на севкупната историја на Македонија, нејзините противници се обидувале да ја спречат македонската еманципација деформирајќи ја или ограничувајќи ја само до еден или друг белег. Борбата за еманципација на македонскиот јазик од бугарскиот и за враќање на Охридската архиепископија, во средината на 19-тиот век, не била придружена од стремежот за политичко осамостојување. Подоцна, борбата на ВМРО за автономна Македонија не е етнички (во почетокот), ниту јазично аргументирана. Дури Крсте Петков Мисирков за првпат целосно ја мотивира потребата за апсолутна еманципација на Македонците, т.е. постоечкиот дотогаш македонски етнос со својата култура, традиции и јазик да биде аргумент за формирање на македонска држава. Денес, сочувувањето на македонскиот идентитет налага заштита на македонското име, како и на: територијалниот, историски, јазичен и културен суверенитет.

Литература:

Вахтел, А.Б.2010, Балканот во светската историја, Софија, Рива
Дринов, М.С.1909, Есеја том 1, Софија, Државна печатница
Златарски, В.1972, Историја на бугарската држава во средните векови, т.3, Софија, Наука и уметност
Иречек, К.1929, Историја на бугарите, Софија
Острогорски, Г.1999, Историја на византиската држава, Софија, Прозор

HISTORICAL AND CULTURAL ASPECTS OF THE MACEDONIAN EMANCIPATION ON THE BALKAN

Stefan Vlahov Micov

Summary

The basic conclusion of the present report is that the struggle for Macedonian emancipation covers almost the whole Macedonian history and it is not yet ended. The factors for its continuity are: the specificity of the Balkans on the territory of which majority of etnoses have settled; the Macedonian cosmopolitism; the thin interface between the cosmopolitism and the nihilism; the opposition of the Macedonian neighbours.

Main problem of the Macedonian emancipation is the fact that it ran in all possible directions: ethnic, political, lingual, cultural etc, but not at the same time.